

Отримано: 15 березня 2018 р.

Прорецензовано: 19 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2018 р.

e-mail: ale22240307@yandex.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-184-186

Каширіна І. В. Експресивний зсув у перекладах С. Караванського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 184–186.

УДК: 811.111'255.4

Каширіна Ірина Віталіївна,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ЕКСПРЕСИВНИЙ ЗСУВ У ПЕРЕКЛАДАХ С. КАРАВАНСЬКОГО

У статті розглядається експресивний зсув у перекладах С. Караванського. Висвітлено деякі особливості поетики перекладача в цьому ракурсі. Автор статті висловлює критичні міркування щодо зв'язку між комунікативним аспектом діалогічності перекладацького циклу С. Караванського та особливостями експресивного зсуву в текстовій тканині його перекладів. Аналіз демонструє помітний антиколоніальний зсув у розумінні комунікативного аспекту діалогічності перекладацького циклу С. Караванського, водночас пунктирно окреслюючи всеукраїнський антиколоніальний дискурс та його індивідуальне втілення у творчості С. Караванського.

Ключові слова: експресивний зсув, лексичне значення слова, концепція діалогічності, поетика перекладача, постколоніальні студії, антиколоніальний дискурс.

Каширина Ирина Витальевна,
Запорожский национальный технический университет

ЭКСПРЕССИВНОЕ СМЕЩЕНИЕ В ПЕРЕВОДАХ С. КАРАВАНСКОГО

В статье рассматривается экспрессивное смещение в переводах, выполненных С. Караванским. Обращается внимание на особенности поэтики переводчика в этом аспекте. Автор критически осмысливает связь между коммуникативным аспектом диалогичности переводческого цикла С. Караванского и особенностями экспрессивного смещения в текстуальной ткани его переводов. Осуществленный анализ демонстрирует заметный антиколонизальный уклон в понимании коммуникативного аспекта диалогичности переводческого цикла С. Караванского, одновременно контурно характеризую всеукраинский антиколонизальный дискурс и его индивидуальное воплощение в творчестве С. Караванского.

Ключевые слова: экспрессивное смещение, лексическое значение слова, концепция диалогичности, поэтика переводчика, постколонизальные студии, антиколонизальный дискурс.

Iryna Kashyryna,
Zaporizhzhia National Technical University

EXPRESSIVE SHIFT IN THE TRANSLATION BY S. KARAVANSKY

The article pays tribute to the creative legacy of a Ukrainian translator, Language Studies Scholar and lexicographer Svyatoslav Karavansky.

The article is focused on the analysis of the translation process as a kind of a creative activity which finds its embodiment in a form of a translation cycle viewed through the communicative aspect of dialogical theory by M. Bakhtin. The poetics of S. Karavansky is described herein, introduced as the constituent part of his translation method. The poetic text production creative activity by S. Karavansky is viewed in the context of postcolonial studies. The article highlights the multifaceted nature of Karavansky's anticolonial discourse.

The author of the article argues that under modern paradigm postcolonial studies is an obvious interpreting strategy sufficient enough to say its word about the communicative pattern of the translation cycle by S. Karavansky. The analysis reveals the visible anticolonial shift in understanding the said pattern, while providing elements of the Ukrainian anticolonial discourse and its individual characteristic features in the creative activity by S. Karavansky.

Key words: dialogical theory, expressive shift, lexical meaning, poetics of a translator, postcolonial studies, anticolonial discourse.

Постановка проблеми. Інваріантною складовою творчого пошуку майстрів красного письменства в Україні було прагнення зберегти мистецьку сув'язь слів оригіналу. Репрезентативною у цьому плані є творчість С. Караванського. Діалогічність текстів в його перекладацькому поетичному циклі утворює внутрішню цілісну змістовну єдність, «не безладне багатоголосся, а діалог», як наголошує М. Новикова [9, с. 154]. Це система, в якій рух до діалогічності починається від пошуку автентично-народних мовних форм в «Словнику рим української мови» [11]. Тому, безперечно, потребують уважного аналізу майстерно побудовані семантичні зв'язки в текстовій тканині перекладів С. Караванського, які в ході експресивного зсуву поступово ущільнюються, причому тексти перекладу набирають референційної маси, покликані надати ініційованому перекладачем діалогічному спілкуванню глибокого антиколоніального протесту.

Зв'язок статті з важливими науковими та практичними завданнями. Провідні вчені у галузі перекладознавства неодноразово звертали увагу наукової спільноти на унікальну, націєтворчу, функцію українського художнього перекладу [2; 8; 12; 14]. В цьому зв'язку вивчення комунікативного аспекту діалогічності перекладацького циклу С. Караванського глибше розкриває антиколоніальне підґрунтя творчості митця, акцентуючи увагу на органічності її сполучення з контекстом визвольних змагань в нашій державі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Значній зацікавленості з боку сучасних дослідників українським художнім перекладом в його історичному перебігові [2; 6; 8; 12; 14] завдячуємо появі низки досліджень перекладацької персонології. Особа перекладача інтерпретується як унікальна постать на перекладацькому полі, чия діяльність позначена міждисциплінарними вимірами [3]. Поняття поетичного перекладацького циклу розкрито М. Новиковою [9]. Питанню експресивності

присвячено науковій розвідки Л. Коломієць та В. Чабаненко [6; 13]. Наразі постколоніалізм визнано інтерпретаційною стратегією у працях М. Іваницької [9], М. Лановик [7], Г. Бгабга [1].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В цьому дослідженні пропонується розглянути комунікативний аспект діалогічності перекладацького циклу С. Караванського, помітною ознакою якого виступає експресивний зсув.

Мета дослідження – проаналізувати комунікативний аспект діалогічності перекладацького циклу С. Караванського крізь призму експресивного зсуву.

Викладення основного матеріалу. Дослідниця М. Новикова, аналізуючи перекладацький цикл Г. П. Кочура, зазначає, що так звані ««шухлядні» публікації рідко стають циклами» [9, с. 154]. Що вже казати про публікації, яким долею судилося бути перехованими від ока конвоїрів в сумнозвісній системі таборів ГУЛАГ.

Авторові цієї статті пощастило бути серед тих, з ким перекладач Святослав Караванський спілкувався в останні роки свого життя. В одному з інтерв'ю Святослав Йосипович розповів про майже енеївські хитрощі переховування рукописів. В'язничні переклади С. Караванський переховував спочатку у вигляді зшитків, обережно розміщених у шпаринах між дошками стін або нар, потім, коли тюремники стали більш кмітливими, тексти перекладів виколовано голкою на прозорій обгортці коробок з-під сірників. Так і вдалося вивести ці майстерно виконані поетичні рядки за океан, в США, де з 1978 року С. Караванський мешкав у м. Дентон разом зі своєю дружиною Ніною Строкатою. За кордоном поетичний перекладацький цикл тлумача видруковано: це збірки «Моє ремесло» та «Сутичка з тайфуном» [4; 5]. В Україні вийшла друком збірка «Книга-журнал одного автора» [15] та «Словник рим української мови» [11].

Комунікативний аспект діалогічності поетичного перекладацького циклу С. Караванського аналізуємо, спираючись на концепцію поетичного перекладу О. Радчук [10, с. 9]. Експресивність в перекладацькому циклі постає властивістю інтенсифікації виразності мовного знака під час практичної реалізації комунікативно-інформативних можливостей мовної системи, де мовні знаки обростають додатковими семантичними відтінками [13, с. 7 – 8].

У поетичному перекладацькому циклі С. Караванського спостерігаємо експресивні зсуви у наступних типах лексичного значення (за класифікацією Л. Коломієць [6, с. 194 – 195]): пропозиційальному, експресивному, пресупозитивному та евокативному. Експресивні зсуви у поетичному перекладацькому циклі С. Караванського вмотивовано його перекладацькою настановою: перекладати в шевченківських традиціях, «без золота, без каменю, без хитрої мови», як акцентував сам майстер красного письменства. Перекладач особливо дбав про ритмомелодійність, витрачаючи до місяця «часожерної праці» (як сам розповідав авторові цієї розвідки) на переклад одного шекспірового сонету або творів англійських романтиків.

Головну увагу приділяв використанню такої лексики, «щоб слова були взаємопритерті». Не боявся й вводити до української мови лексеми у зовсім новій сполучуваності, як-от «холодно, як зраїницькі привіти» (з перекладу знаменитого «If» Р. Кіплінга): таким чином перекладач розширював виражальні можливості української мови, реставрував призабуті питомо українські форми, які офіційна цензура нещадно вилучала. Перекладач у своїй творчості словом, палким і щирим, ставав «на прю» з поневолювачами цілої держави, для яких перетворити співочу українську мову на «повстання наречіє» (термін С. Караванського) було головним партійним завданням. Тому й прозисані переклади Святослава Йосиповича глибоким антиколоніальним протестом, де все, від особливого відбору текстів для перекладу, й до графічного розташування цих перекладів на сторінках поетичних збірок, працює на досягнення однієї мети: підняти цілу націю на боротьбу з тоталітарним гігантом СРСР.

Питомою ознакою перекладів, виконаних С. Караванським, є заміна нейтральних словникових еквівалентів експресивно насиченими формами, що створює додаткову емпфузу й тим самим посилює експресивну модальність перекладених поезій. Розгляньмо приклади. У перекладацькому циклі С. Караванського чільне місце займають переклади з Р. Бернза, зокрема, улюблена багатьма поколіннями поезія *My Heart's In The Highlands*, яку звияжний шотландець у серпні 1793 року написав для віршової колекції Джорджа Томпсона. Експресивний зсув починається з першої строфи: бернзове уточнення *wherever I go* (куди б я не пішов) значно поступається емпфатичній силі відокремленого речення *хай де буду я!*, в якому частка *хай*, у сполученні з дієсловом першої особи однини майбутнього часу *буду* та посилена прислівником *де*, одночасно актуалізує модальність: готовності або прагнення до чогось і готовність до допустового припущення (тут і далі переклади наведено за джерелом [15] – примітка наша, – І. В. К.).

Р. Бернз називає рідні місця *The birth place of Valour, the country of Worth* // Українською *Valour* перекладається як «доблесть, героїзм, мужність», і це дуже містка характеристика землі, що зростила шотландських горців і завжди була осередком непокори й супротиву Британській Короні. Лексема *Worth* має наступні словникові відповідники: «достоїнство, цінність» (тут і далі значення лексем пояснюємо з посиланням на [16] – примітка наша, – І. В. К.). С. Караванський з усіх можливих варіантів перекладу обирає такі: *Витчизно звияги, країно снаги!* // Таким чином майстер красного письменства значно підвищує героїчний пафос свого перекладу, адже СУМ [17] наводить лексему «звияга» з приміткою «урочиста лексика». Лексема «снага» вживається на позначення «внутрішньої енергії, життєздатності», а також «творчої енергії, запалу, завзяття». Тобто від поважного достоїнства шотландських горців, які знають собі ціну, перекладач переходить до живого горіння запозяття сердець.

Приклади можна навести і з тексту перекладу іншого вірша Р. Бернза – *A Man's A Man For A' That*. Імітуючи своєрідний поетичний почерк шотландського барда, його розмовно-просторічне *For A' That*, яке не тільки є частиною назви (сильної позиції) ліричного твору, а й постійно повторюється, в душі народно-пісенної традиції, складаючи канву ритміко-мелодійного малюнку вірша, перекладач вдається до ще одного відокремленого еліптичного окличного речення з часткою «хай» / «нехай», яке актуалізує модальність супротиву, незгоди, протиставлення: *Всі люди – люди, хай там що!; Ми ж раді злидням, хай там що! //; Хай там що, ми – ніщо! //; Не розкиш красить білий світ, // А честь людська, нехай там що! //.*

Hodding grey (тобто ганчір'я) перекладач доместикує й одночасно створює ефект подвійної актуалізації значення виразу «в свиті»: житий у прямій номінації, він позначає бідну людину, причому зоровою ознакою бідності є надіта сіра одежина з грубої тканини, певного покрою. Так само «в свиті» є фразеологізм, який позначає «бідність» в усіх її проявах, а не тільки щодо зовнішніх показників одягу. Експресивний зсув покликає створити ефект довіри до бідних людей, які чесною працею заробляють на хліб: *Чесний, хоч і в свиті він* // Натомість пихатий лорд отримує вустама перекладача

презирливу характеристику: *a coof* (шотландизм, який в англійській мові має відповідник *an idiot*) перетворюється на гіперболізоване розмовне «*він дурень з дурнів*», посилене просторічним «*казна-що*».

Наступний тип експресивного зсуву стосується відтворення пропозиційного значення висловлювань. В тому ж таки проханні з рідною землею (поезія My Heart's In The Highlands) Р. Бернз докладно описує високогір'я: *the mountains high covered with snow* // – це надзвичайно потужний зоровий образ, в якому вертикаль (*the mountains high*) перетинається з горизонталлю (сніг *лежить, вкриває, усипає* тощо). Водночас це статичний образ, адже сніг вже вкрив гори, які здіймають свої непохитні вершини до неба, холодні та незворушні, як клани горців, що їх населяють. С. Караванський цей образ дещо модифікує. «*Гори*» перетворюються на «*верхи*». Лексема «*верх*» є продуктивною у словотворенні: нам відомі «*верховинь*», «*верховиття*», «*вершник*», «*верхи*» (на коні) тощо. «*Верхи*» з курсу історії – це синонім, метонімія на позначення «*представників верхівки влади*». С. Караванський вживає лексему «*верхи*», яка є герменевтично непрозорою, створює певну відстань між реальним читачем та семантичним наповненням тексту перекладу. Зазначимо, що *hills* зі другої строфи перекладач пересотворює як «*горби*».

У перекладі поезії П. Б. Шеллі під назвою «*До братів-британців*» багатий одяг перекладач відтворює як «*ризи*», хоча традиційно ця лексема використовується на позначення церковного одягу.

Зсуви у сполучуваності слів С. Караванський застосовує для створення надзвичайно яскравої образності шляхом словотворення: наприклад, замість *covered with snow* (*вкритий снігом, засніжений*) в перекладі з'являється прикметник, утворений складанням основ: «*білосивий*». Вжитий у ролі метафоричного епітету, цей прикметник актуалізує у носіїв української мови одразу два зорових образи: «*білий*», як *біліє поле у сніжному завої* (пригадаймо поезію І. Франка), але водночас і як лермонтовське вітрило, яке наразі *вирізняється, майорить* на горизонті, а не набирає кольору снігу (біліє – дієслово, що вказує на поступову зміну кольору). «*Білосивий*» – це і про шевченківський Кавказ, де *за горами гори, хмарами повіті*. Іншим прикладом є прикладка *суперниць-бур* з уривку «*Чайлд Гарольда*» Дж. Байрона. Перекладач, як одразу помічаємо, зберігає вірність харківському, а не нав'язаному колонізаторами так званому постишевському правопису 1930-х років.

Також образність першотвору світиться новими гранями у наступних словосполученнях-метафорах з протилежною оцінкою семантикою: *ніжних співанок рої* (з Чарльза Маккея) перетворюються на *рій суперниць-бур*, який *над ним гуде* (з «*Чайлд Гарольда*» Д. Байрона). Вміння вживати один і той самий образ з різним аксіологічним модусом вважаємо однією з питомих ознак творчого методу С. Караванського.

Зсув, що стосується евокативного значення слів, пов'язаний з уживанням застарілих слів: у вже згаданій пісні «*До братів-британців*» вжито застарілі лексеми «*едваб*», «*йно*» (у значенні «*тільки*») тощо. У перекладі «*Філософії кохання*» П. Б. Шеллі вжито лексичну одиницю «*ок'ян*». Така форма скорочення є прикметною ознакою фольклорної традиції в перекладацькому циклі С. Караванського.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. В системі поетичного перекладацького циклу С. Караванського звучить поліфонія голосів, кожен з яких покликаний збудити в читача питома-національне. Модальність перекладів тяжіє до героїчної, бунтівної. Текстова тканина перекладів С. Караванського яскравіша за оригінальні твори, пересаджені на рідний ґрунт картини є монументальнішими в статичні або жвавішими у динаміці, це потужний імператив Визвольних змагань. Експресивні зсуви в перекладацькому циклі є джерелом відновлення української мови, її образності, правопису, словотвору. В герменевтичне коло перекладених поезій С. Караванський запрошує усіх, для кого антиколоніальний супротив диктату СРСР стає образом світобачення та альтернативою сліпому упокоренню. В перекладацькому циклі віддання змістової структури поетичного тексту, що супроводжується помітним експресивним зсувом, є прикладом діалогічного сполучення текстів, що промовляли в 40 – 70 рр. ХХ сторіччя голосом Іншого від імені закованого в ланцюги радянщини українського народу.

Література:

1. Бабга Г. Націєрозповідність / Гомі Бабга // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / М. Зубрицька [ред.]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 559 – 562
2. Зорівчак Р. П. Історія художнього перекладу як українознавча дисципліна / Р. П. Зорівчак // Матеріали 5-го конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство : Збірник наукових статей. – Вид. 2-ге. – Чернівці : Рута, 2008. – 492 с. – С. 439 – 447
3. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах / Марія Іваницька. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2015. – 604 с.
4. Караванський С. Моє ремесло / С. Й. Караванський. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1981. – 184 с.
5. Караванський С. Сутичка з тайфуном / С. Й. Караванський. – Нью-Йорк – Балтімор – Торонто : Об'єднання Українських письменників «Слово», Українське Видавництво «Смолоскип», 1980. – 188 с.
6. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу : навчальний посібник / Л. В. Коломієць. – К. : Київський університет, 2011. – 527 с.
7. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу : літературознавчі проєкції / М. Лановик. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – 470 с.
8. Москаленко М. Тисячоліття : Переклад у державі слова / М. Москаленко. – К. : Дніпро, 1995. – 693 с.
9. Новикова М. «Шухлядний» цикл Григорія Кочура / М. Новикова // Всесвіт. – 2000. – № 3 – 4. – С. 154 – 161
10. Радчук О. В. Відображення поетичного світобачення Роберта Бернза в українських перекладах : автореф. дис. канд. ... філол. наук : 10. 02. 16. / Олена Віталівна Радчук. – К., 2012. – 20 с.
11. Словник рим української мови / [авт.-уклад. С. Караванський]. – Львів : БаК, 2004. – 1047 с.
12. Стріха М. Український художній переклад : між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с.
13. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
14. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

15. Караванський С. Книга-журнал одного автора / Святослав Караванський. – Львів : БаК, 2010. – 240 с.

Джерела довідкового матеріалу

16. Англо-український словник / [упоряд. Є. І. Гороть]. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 1700 с.
17. Словник української мови в 11 т. – [упоряд. І. Білодід]. – Київ : Наукова думка, 1970.